

R E C E N Z J E

Karina P. Marczuk (red.), *Reconciliation – Partnership – Security. Cooperation between Poland and Germany 1991–2016*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2016, ss. 266.

Po długich rokowaniach 17 czerwca 1991 r. w Bonn między Polską a Republiką Federalną Niemiec został podpisany *Traktat o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*. W literaturze przedmiotu, tak w Polsce, jak w RFN, panuje powszechna zgoda, że miał on fundamentalne znaczenie dla stosunków między obydwoma państwami. Razem z *Traktatem o potwierdzeniu istniejącej granicy*, zawartym 14 listopada 1990 r., otworzył on nowy etap w stosunkach między demokratyczną, suwerenną Polską a suwerennymi i zjednoczonymi Niemcami. Obydwa traktaty miały ponadto dodatkową wartość – Polska i RFN stały się symbolem przezwyciężania podziału Europy, rozwiązując pokojowo spór graniczny, który dzielił je i antagonizował przez lata powojenne, regulując wzajemne stosunki w duchu porozumienia i pojednania oraz europejskiej jedności¹.

Przedmiotem niniejszej recenzji jest praca zbiorowa pod redakcją profesor Kariny P. Marczuk pt. *Reconciliation – Partnership – Security. Cooperation between Poland and Germany 1991–2016. Nota bene*, tytuł tej pracy, która – ogólnie rzecz biorąc – poświęcona jest szeroko rozumianej współpracy Polski i Niemiec w latach 1991–2016 na rzecz pojednania, partnerstwa i bezpieczeństwa, nawiązuje do tytułu uchwały *Versöhnung, Partnerschaft, Zusammenarbeit – 25 Jahre deutsch-polnischer Vertrag über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit*, przyjętej 21 czerwca 2016 r. przez niemiecki Bundestag z okazji 25 rocznicy podpisania *Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*. W uchwale tej podkreślono historyczne znaczenie tego traktatu dla normalizacji wzajemnych stosunków i budowy polsko-niemieckiej wspólnoty interesów oraz wskazano na potrzebę dalszego rozwoju współpracy między Polską i Republiką Federalną Niemiec, która również ma olbrzymie znaczenie dla pokoju i bezpieczeństwa Europy². Przypomniano, że zawarcie tego traktatu stało się możliwe dzięki podpisanemu 14 listopada 1990 r. w Warszawie „Traktatu między Rzeczpospolitą

---

¹ Zob. m.in.: W.M. Góralski, J. Sulek, *25 lat traktatu dobrosąsiedzkiego RP-RFN. Polska i Niemcy w Europie w XXI wieku. Razem czy osobno?*, Instytut Obywatelski, Warszawa 2016; P. Buras, *Polska-Niemcy: partnerstwo dla Europy? Interesy, opinie elit, perspektywy*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, Warszawa 2013.

² Zob. *Versöhnung, Partnerschaft, Zusammenarbeit – 25 Jahre deutsch-polnischer Vertrag über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit*, Antrag der Fraktionen der CDU/CSU und SPD, Deutscher Bundestag, 18. Wahlperiode, Drucksache 18/8861, Berlin, 21.06.2016.

Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy”. Dokument ten, składający się z preambuły i czterech artykułów, ostatecznie bowiem potwierdził przebieg polsko-niemieckiej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej oraz zamknął drogę do dalszych spekulacji na ten temat³. W preambule traktatu obie strony podkreśliły, że będą dążyły do pojednania między oboma narodami oraz wyraziły gotowość do działania na rzecz „europejskiego porządku pokojowego”, w którym granice nie będą powodem waśni między państwami, a staną się gwarantem trwałego pokoju oraz wolności na kontynencie europejskim.

Podpisanie i implementacja traktatu potwierdzającego granicę między Polską i Niemcami stanowiły przełom w procesie normalizacji wzajemnych stosunków i budowy mocnych fundamentów do współpracy we wszystkich dziedzinach życia między zjednoczonymi, demokratycznymi Niemcami i demokratyczną Polską. Zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami po zawarciu układu granicznego zostały przyspieszone prace nad drugim traktatem, który miał regulować kwestie pokojowego współżycia obu krajów po odzyskaniu przez Polskę w 1989 r. suwerenności i zjednoczeniu Niemiec 3 października 1990 r. Negocjacje trwały w latach 1990–1991, zorganizowano sześć rund rokowań, które odbywały się na przemian w Bonn i Warszawie. Strona niemiecka w pierwszej kolejności dążyła do uregulowania spraw dotyczących mniejszości niemieckiej w Polsce, a priorytetem strony polskiej było uzyskanie międzynarodowego wsparcia dla naszych aspiracji integracyjnych ze strukturami euroatlantyckimi oraz redukcja zadłużenia. Ostatecznie traktat ten został podpisany 17 czerwca 1991 r. w Bonn⁴.

Traktat pomiędzy RP a RFN o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, którego 25 rocznicę podpisania skromnie świętowaliśmy w czerwcu 2016 r., poprzedzony jest preambułą zawierającą odwołanie nie tylko do historii, ale także do wspólnych interesów i konieczności przewyciężenia podziałów w Europie i zapewnienia jej bezpieczeństwa. Po niej następuje aż 38 artykułów, w których szczegółowo określono cele i zadania polsko-niemieckiej współpracy bilateralnej i na forum międzynarodowym. Pierwsze z nich mówią o konieczności pokojowej współpracy i konsultacjach na różnych szczeblach. W artykule ósmym znalazło się wówczas bardzo ważne dla Polski stwierdzenie, że RFN będzie wspierać polskie starania o członkostwo we Wspólnotach Europejskich. Dalsze artykuły podkreślają potrzebę rozwijania współpracy gospodarczej między obu krajami, kwestie współpracy regionalnej, ochrony środowiska i inne. Dla RFN szczególnie ważny był artykuł 20, nadający Polakom pochodzenia

³ Zob. *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy*, Dz.U. 1992, nr 14, poz. 54.

⁴ Zob. *Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy*, Dz.U. 1992, nr 14, poz. 56. Patrz także: E. Cziomer, *Rozwój stosunków politycznych między Polską a RFN w latach 1989–1995*, w: J. Holzer, J.M. Fiszer (red.), *Stosunki polsko-niemieckie w latach 1970–1995. Próba bilansu i perspektywy rozwoju*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1998, s. 34; J. Barcz, *Podstawy prawne stosunków Polski z zjednoczonymi Niemcami*, w: W.M. Góralski (red.), *Polska-Niemcy 1945–2007. Od konfrontacji do współpracy i partnerstwa w Europie. Studia i dokumenty*, PISM, Warszawa 2007, s. 151–152.

niemieckiego statusu mniejszości narodowej. Kwestia ta miała dla strony niemieckiej od początku negocjacji znaczenie priorytetowe. W dalszej kolejności wymieniane są jeszcze m.in. kwestie współpracy kulturalnej i opieki nad miejscami kultu. Ponadto w traktacie tym obie strony zobowiązały się do wzmacniania współpracy również w ramach organizacji międzynarodowych⁵.

Obydwa wyżej omówione traktaty zostały ratyfikowane przez Sejm RP i Bundestag RFN w październiku 1991 r., a w styczniu 1992 r., po podpisaniu przez prezydentów obu krajów, weszły w życie. Traktat graniczny z 1990 r. zamknął bolesny rozdział historii polsko-niemieckiej, a traktat o dobrym sąsiedztwie z 1991 r. otworzył nowy rozdział relacji między obydwoma państwami, które wkroczyły wówczas na drogę pojednania, daleko idącej współpracy i budowy polsko-niemieckiej wspólnoty interesów⁶.

Recenzowana praca ukazuje efekty, sukcesy i porażki trwającego już 25 lat procesu pojednania i współpracy w różnych dziedzinach życia oraz budowy „polsko-niemieckiej wspólnoty interesów”. Jest to – jak czytamy we wstępie tej książki – jej główny cel. Publikacja ta stanowi swoistą próbę sporządzenia bilansu współpracy Polski i Niemiec w minionym ćwierćwieczu, ze szczególnym uwzględnieniem współpracy na rzecz polsko-niemieckiego pojednania oraz umacniania partnerskich relacji między obu narodami i ich bezpieczeństwa. Chciałbym podkreślić, że jest to – mimo pewnych zastrzeżeń – próba udana, a obraz współpracy Polski i RFN w minionym ćwierćwieczu na łamach tej książki został zaprezentowany w obiektywny sposób. W poszczególnych rozdziałach autorzy próbują odpowiedzieć na wiele istotnych pytań dotyczących pozytywnych i negatywnych efektów tej współpracy oraz ich przesłanek, m.in. czy stosunki polsko-niemieckie naprawdę można nazwać partnerskimi i gdzie są zbieżne, a gdzie różnią się nasze interesy narodowe? Zabrało mi jednak tutaj omówienia kilku ważnych obszarów tej współpracy, m.in. w dziedzinie nauki, kultury, oświaty, sportu, miast partnerskich i euroregionów, współpracy młodzieżowej oraz między Kościołami obu państw. Bardzo powierzchownie został też przez autorów potraktowany problem ciągłości i zmiany w polityce zagranicznej RFN oraz ich przyczyny i skutki dla stosunków polsko-niemieckich. Chodzi mi tutaj zwłaszcza o lata 1998–2005, czyli po odejściu jednego z głównych architektów polsko-niemieckiego pojednania i normalizacji wzajemnych stosunków, kanclerza Helmuta Kohla, i rządy w RFN koalicji SPD–Sojusz90/Zieloni na czele z kanclerzem Gerhardem Schröderem, przyjacielem Władimira Putina⁷. Ale mam świadomość, że nie sposób jest w ramach

⁵ Ibidem.

⁶ Szerzej na ten temat patrz: M. Stolarczyk, *Niektóre problemy w stosunkach polsko-niemieckich w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych*, w: P. Dobrowolski (red.), *Stosunki polsko-niemieckie w okresie przemian ustrojowych w Polsce. Wybrane problemy*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1997, s. 14–16; J. Fiszer, *Rozwój stosunków polsko-niemieckich po roku 1989 i ich znaczenie dla integracji Europy*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 1996, t. 5, s. 15–172; K. Malinowski, *Polityka Republiki Federalnej Niemiec wobec Polski 1982–1991*, Instytut Zachodni, Poznań 1997.

⁷ Patrz szerzej na ten temat: K. Miszczak, *Polityka zagraniczna, bezpieczeństwa i obrony koalicji rządowej SPD–Sojusz 90/Zieloni w okresie 1998–2005*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012.

jednej, syntetycznej, „jubileuszowej” pracy ukazać całokształtu polsko-niemieckiej współpracy w ostatnim ćwierćwieczu, która obejmowała przecież bardzo szerokie spektrum dziedzin i problemów.

Niniejsza praca w sposób rzeczowy pokazuje przełomowe znaczenie traktatu z 17 czerwca 1991 r. dla Polski i RFN oraz jego dużą rolę dla rozwoju stosunków polsko-niemieckich. Omawiana publikacja – *summa summarum* – potwierdza tezę, że traktat ten stanowił cezurę w historii stosunków polsko-niemieckich. Stał się ich fundamentem i akceleratorem i w związku z tym zasługuje na uwagę nie tylko polityków i badaczy, ale także społeczeństw obu państw. W tym kontekście nasuwa się uwaga, że praca ta powinna być opublikowana również w językach polskim i niemieckim. Tym bardziej że proces polsko-niemieckiego pojednania jeszcze się nie zakończył, wciąż trwa i wymaga społecznej legitymizacji. Zwłaszcza obecnie, kiedy w Europie, w tym w Niemczech i Polsce, narasta fala populizmu i nasilają się tendencje na rzecz renacjonalizacji polityki zagranicznej.

Recenzowane dzieło, jak już wspominałem, to wartościowa praca zbiorowa, mająca *de facto* znamiona opracowania monograficznego. Przesądza o tym układ treści i zawartość merytoryczna, adekwatna do jej tytułu: *Pojednanie – partnerstwo – bezpieczeństwo. Polsko-niemiecka współpraca w latach 1991–2016*. Publikacja składa się z trzech części, podzielonych na kilka rozdziałów, napisanych w porządku problemowym. Takie podejście metodologiczne uważam za uzasadnione, choć tak jak w każdej tego typu pracy zbiorowej nie udało się uniknąć pewnych powtórzeń. Zanim przejdę do krótkiego omówienia zawartości poszczególnych części i rozdziałów książki, chciałbym podkreślić, że ich autorami są wybitni politolodzy i niemcoznawcy, którzy w swoim dorobku naukowym mają już wiele publikacji poświęconych relacjom polsko-niemieckim i współczesnym stosunkom międzynarodowym, m.in. profesorowie Erhard Cziomer, Krzysztof Malinowski, Dariusz Popławski, Radosław Zenderowski i Karina P. Marczuk. Nie ulega dla mnie wątpliwości, że grono tak znakomitych autorów przesądziło w dużym stopniu o wysokim poziomie naukowym, metodologicznym i warsztatowym recenzowanej pracy.

W części pierwszej, zatytułowanej *Reconciliation*, poświęconej genezie i przesłankom polsko-niemieckiego pojednania, znajdują się trzy ciekawe opracowania. Pierwsze z nich, pióra Andrei Mason, jest poświęcone polityce Wielkiej Brytanii wobec powojennych Niemiec i Polski ze szczególnym uwzględnieniem jej stanowiska wobec polsko-niemieckiej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Jest ono przygotowane głównie na bazie brytyjskich opracowań i nie uwzględnia bogatej polskiej literatury naukowej na ten temat. Drugi tekst to syntetyczne opracowanie Anity Prażmowskiej poświęcone stanowisku Władysława Gomułki wobec tzw. problemu niemieckiego w latach 1945–1970 i jego walce o uznanie przez Niemcy granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej jako granicy trwałej, niepodlegającej rewizji. Nie zgadzam się z niektórymi opiniami Autorki w nim zaprezentowanymi. Nie wolno m.in. deprecjonować olbrzymiego wkładu Gomułki w proces polsko-niemieckiego pojednania, którego warunkiem *sine*

qua non – dla Gomułki – było uznanie przez obydwa państwa niemieckie jako nienaruszalnej i trwałej granicy z Polską na Odrze i Nysie Łużyckiej. Trzecie opracowanie to interesujący, erudycyjny tekst Georga Herbstritta, który ukazuje kulisy działania tajnych służb NRD, Polski i Rumunii na rzecz współpracy między tymi państwami i normalizacji ich stosunków na przełomie lat 60. i 70.

W części drugiej omawianej pracy, najobszerniejszej, zatytułowanej *Partnership*, zostały zamieszczone cztery interesujące opracowania poświęcone szeroko rozumianej polityce normalizacji stosunków wzajemnych, współpracy polsko-niemieckiej w latach 1991–2016 w różnych dziedzinach, m.in. wojskowej, bezpieczeństwa i na forum Unii Europejskiej oraz na rzecz budowania partnerskich relacji między Polską i RFN. Do szczególnie wartościowych i erudycyjnych opracowań należą tutaj – moim zdaniem – teksty profesorów Erharda Cziomera i Dariusza Popławskiego. Na uwagę zasługują też opracowanie Karola Janosia, dotyczące udziału Polski i RFN w zagranicznych operacjach wojskowych, prowadzonych w ramach wspólnej polityki bezpieczeństwa i obrony Unii Europejskiej, oraz analityczny tekst Wolframa Hilza, który ukazuje etapy, cele i zadania polityki zagranicznej Niemiec przed i po zakończeniu zimnej wojny oraz jej implikacje dla ich sąsiadów.

Część trzecia recenzowanej pracy, zatytułowana *Security*, składa się również z czterech wartościowych opracowań naukowych poświęconych współpracy Polski i RFN na rzecz umacniania szeroko rozumianego bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego, w tym także energetycznego. Zebrane tutaj teksty cechuje rzeczowość i szeroka baza źródłowa, a ich autorzy to – jak już wcześniej wspominałem – kompetentni badacze i autorzy wielu prac naukowych poświęconych współczesnym stosunkom polsko-niemieckim. I tak, Krzysztof Malinowski pisze na temat *Polish and German security cultures – a comparison*, będąc współautorem lub autorem m.in. takich prac, jak: *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i Niemczech: praca zbiorowa* (2003) czy *Polska Niemcy w Europie (2004–2014): różnice interesów – uwarunkowania i konsekwencje* (2015). Na uwagę zasługuje też świetny pod każdym względem tekst pióra Kariny P. Marczuk pt. *Cross-border internal security cooperation between Poland and Germany*, który ukazuje polsko-niemiecką współpracę transgraniczną w obszarze bezpieczeństwa wewnętrznego w latach 1991–2016. Autorka analizuje zawarte w tej sprawie kolejne porozumienia między Polską i RFN oraz ich praktyczne efekty. Również pozytywnie oceniam pozostałe dwa znajdujące się w tej części teksty, a mianowicie Radosława Zenderowskiego i Krzysztofa Cebula o roli kultury w polityce bezpieczeństwa państwa pt. *Cultural sovereignty as a challenge for state security: examples of Germany and Poland* i Rafała Ulatowskiego o polityce energetycznej Niemiec i Polski w XXI wieku pt. *Energy security policies of Germany and Poland in the 21st century – a comparative analysis*. Całość uzupełniają syntetyczny wstęp i zakończenie pióra Kariny P. Marczuk, spis tabel, bibliografia, aneks i indeks nazwisk.

W recenzowanej pracy jest wiele ciekawych, oryginalnych, ale też kontrowersyjnych, dyskusyjnych tez i hipotez, które pobudzają do refleksji. Zarazem autorzy

próbują odpowiedzieć na wiele pytań badawczych i pokazać wspomniane, przełomowe znaczenie układu z 17 czerwca 1991 r. dla kształtowania się i rozwoju stosunków polsko-niemieckich w latach 1991–2016. Zgadzam się z tezą profesor Kariny P. Marczuk postawioną już we wstępie, a także przez innych współautorów, że w procesie polsko-niemieckiego pojednania i normalizacji wzajemnych stosunków milowymi krokami były dwa historyczne wydarzenia, a mianowicie Orędzie Polskich Biskupów do ich niemieckich braci z 21 września 1965 r., w którym znalazły się pamiętne słowa „przebaczamy i prosimy o przebaczenie”, oraz układ między Polską a RFN o podstawach normalizacji wzajemnych stosunków z 7 grudnia 1970 r. Bez nich nie byłoby traktatów z 14 listopada 1990 r. i 17 czerwca 1991 r.

Generalnie rzecz biorąc, recenzowana praca spełnia wymogi stawiane tego typu opracowaniom naukowym, które pozycjonują się na pograniczu monografii i podręcznika akademickiego i są niezbędne dla upowszechniania wiedzy, zwłaszcza wśród studentów czy doktorantów. Autorzy postawili sobie tutaj ambitny cel, który udało im się zrealizować w całości, i mamy do czynienia z opracowaniem zasługującym na wysoką ocenę. Publikacja ta stanowi także istotny wkład polskich i niemieckich politologów i niemcoznawców do pogłębiania procesu współpracy naukowej między Polską i RFN oraz do uczczenia jubileuszu traktatu podpisanego 17 czerwca 1991 r., który odegrał dużą rolę w dziejach obu państw i z pewnością będzie nadal determinował ich współpracę.

Józef M. Fiszer